

УДК 341.24:341.1(4)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.84>

Н. Б. Мушак
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
професор кафедри державознавства і права
Національної академії державного управління при Президентові України
orcid.org/0000-0002-5348-0410

ШЕНГЕНСЬКИЙ ПРОСТІР І ТРЕТІ КРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню співпраці третіх країн із державами-учасницями Шенгенського простору. Встановлено, що, керуючись принципом opt-out, участь третіх країн у Шенгенському просторі зумовлена особливим порівняно з іншими державами-членами ЄС правовим статусом у Шенгенському просторі. Окреслено основні сфери, які треті країни зобов'язані імплементувати у своє національне законодавство. Ці сфери пов'язані зі співробітництвом судових і поліцейських органів у межах Шенгенської інформаційної системи та захистом персональних даних.

Доведено, що Данія використовує гнучкий підхід щодо своєї участі в реалізації Шенгенського *acquis* і правових заходах, що сприятимуть її розвитку у подальшому. Згідно з правовими актами ЄС держава володіє особливою позицією, яка дозволяє їй не брати участь у Шенгенському *acquis* в обсязі більшому, ніж існував на дату підписання Амстердамських договорів.

Щоб стати державами Шенгенського простору, не досить лише отримати членство у Європейському Союзі або підписати відповідну угоду про приєднання до Шенгенської конвенції 1990 року. Однією з необхідних умов приєднання третіх країн до Шенгенського простору насамперед є їх здатність належним чином застосовувати всі акти та правові заходи, які у своїй сукупності складають Шенгенський *acquis*.

Національне законодавство третіх країн повинне повністю відповідати основним положенням Шенгенського *acquis*, пов'язаним із скасуванням перевірок на внутрішніх кордонах і запровадженням низки правил щодо перетину зовнішніх кордонів; спільною візовою політикою; спільною імміграційною політикою; співробітництвом держав щодо надання притулку; співпрацею судових, поліцейських органів держав-учасниць Шенгенського простору; захистом персональних даних і функціонуванням Шенгенської та Візової інформаційних систем.

Ключові слова: Шенгенський простір, треті країни, *acquis* ЄС, правові заходи, спільна імміграційна політика.

Mushak N. B. SCHENGEN AREA AND THIRD COUNTRIES

The article is devoted to the study of cooperation of third countries with the Schengen area Member States. It is established that according to the opt-out principle, the participation of third countries in the Schengen area is due to a special comparison with other EU member states with their legal status in the Schengen area. The research outlines the main areas that third countries are obliged to implement in their national legislation. These areas are connected with the cooperation of judicial and police bodies within the Schengen information system and the protection of personal data.

It has been proved that Denmark applies a flexible approach for its participation in the implementation of the Schengen *acquis* and legal measures that will facilitate its development in the future. According to the EU legal acts, the state has a special position that allows it not to participate in the Schengen *acquis* in the amount bigger than existed on the date of signing of the Amsterdam Treaties.

The article determines that in order to become Schengen states, it is not enough only to obtain membership in the European Union or to sign the respective agreement on accession to the Schengen Convention 1990. One of the necessary conditions for third countries to join the Schengen area is primarily their ability to apply properly all acts and legal measures that constitute the Schengen *acquis*.

The national legislation of third countries must fully comply with the basic provisions of the Schengen *acquis*, related to the cancellation of inspections at internal borders and the introduction of a number of rules on crossing external borders; common visa policy; common immigration policy; cooperation of states on asylum; cooperation of judicial and police bodies of the Schengen area; protection of personal data and the functioning of the Schengen and Visa information systems.

Key words: Schengen area, Third Countries, EU *Acquis*, Legal Measures, Common Immigration Policy.

Багатофункціональний характер Шенгенського простору визначає ставлення до участі в ньому європейських держав – від повноцінної участі до співпраці в рамках його окремих складників. Тому поняття третіх країн стосовно Шенгенського простору не є однозначним. На нашу думку, третьою країною стосовно Шенгенського простору може вважатися держава-не член ЄС, яка може

співпрацювати з державами-учасницями цього простору з окремих питань.

До Шенгенського простору входять усі держави-члени Європейського Союзу, крім Болгарії, Румунії, Кіпру, Хорватії, Північної Ірландії, більшість із яких, незважаючи на позитивні наміри приєднатися до Шенгенського простору і взяти участь у реалізації Шенгенського *acquis*,

все ще залишаються неспроможними повністю виконати всі правові вимоги та вжити для цього необхідних заходів.

Північна Ірландія, керуючись підходом opt-out (вибірковості), самостійно вирішує питання щодо своєї часткової чи повної участі у положеннях Шенгенського acquis. Це означає, що дія Шенгенського acquis поширюється не однаково на держави-члени Європейського Союзу. Тому, враховуючи особливі позиції Північної Ірландії, визначимо основні на це причини.

Особлива позиція Північної Ірландії зазначена у Шенгенському протоколі. Згідно зі ст. 4 згаданого вище документа Північна Ірландія та Великобританія можуть у будь-який час звернутися з клопотанням взяти участь у деяких або всіх положеннях Шенгенського acquis [1]. Клопотання має бути виконане виключно у письмовій формі. Рішення щодо такого запиту приймає Рада ЄС на основі одностайності держав-учасниць Шенгенського простору та представника уряду відповідної держави.

У червні 2000 року Північна Ірландія виявила бажання взяти участь у такій співпраці. Рішення Ради ЄС щодо участі країни було ухвалене 28 лютого 2002 року [2]. Таким чином, коли в державі виникає необхідність взяти участь у реалізації Шенгенського acquis, Північна Ірландія, керуючись положеннями ст. 4 Шенгенського протоколу, звертається до Ради ЄС, яка й ухвалює Рішення щодо участі держави у Шенгенському acquis.

Слід зазначити, що особливу участь Північної Ірландії та Великобританії у питаннях, пов'язаних із Шенгенським простором, визначено також в іншому документі, а саме в ухваленому разом із Лісабонським договором Протоколі № 21 «Про позицію Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії стосовно простору свободи, безпеки та юстиції» (далі – Протокол № 21) [3].

Згідно зі ст. 4 Протоколу № 21 положення документа застосовуються до Великобританії та Північної Ірландії стосовно заходів, запропонованих або ухвалених відповідно до Розділу V ч. 3 ДФЕС, які вносять зміни до будь-якого існуючого заходу, що має для них обов'язкову силу. Ці заходи пов'язані зі співпрацею судів у цивільних справах. Нині участь Північної Ірландії у Шенгенському просторі зводиться виключно до співробітництва їх поліцейських і судових органів із відповідними органами інших держав Шенгенського простору.

Керуючись принципом opt-out, участь Північної Ірландії у Шенгенському просторі зумовлена особливим порівняно з іншими державами-членами ЄС правовим статусом у Шенгенському просторі. Такий особливий статус країни закріплено у Шенгенському протоколі № 19, Протоколі № 21 і низці рішень Ради ЄС і Комісії ЄС.

Відповідно до вказаних документів Північна Ірландія самостійно вирішує, в яких положеннях Шенгенського acquis вона бере участь повністю або частково. Основні сфери, які країна зобов'язана імплементувати у своє національне законодавство, насамперед пов'язані зі співробітництвом судових і поліцейських органів у межах Шенгенської інформаційної системи та захистом персональних даних. При цьому Північна Ірландія продовжує здійснювати ретельний контроль на зовнішніх кордонах з метою недопущення на власну територію нелегальних мігрантів.

Окрім Північної Ірландії, відповідно до Шенгенського протоколу певні застереження щодо заходів, ухвалених у рамках Шенгенського acquis, зробила Данія, яка разом зі Швецією і Фінляндією у 1996 році підписала Шенгенську конвенцію 1990 року, приєднавшись до інших держав Шенгенського простору.

Участь Данії у Шенгенському просторі має низку особливостей. Зокрема, гнучкий підхід Данії до участі у Шенгенському acquis відображає концепцію a la carte. Відповідно до цієї концепції Данія вибирає лише ті положення Шенгенського acquis, які буде застосовувати та імплементувати у своє національне законодавство. Така позиція країни, вочевидь, свідчить про те, що Данія розглядає Шенгенську конвенцію 1990 року радше як міжнародну угоду, а не угоду, яка діє у правовій системі Європейського Союзу [4, с. 99].

11-12 грудня 1992 року в Единбурзі (Шотландія) на засіданні Європейської Ради глав держав та урядів держав-членів Європейського Союзу було ухвалено Рішення щодо позиції Данії (далі – Единбурзьке рішення 1992 року) [5]. Згідно з додатками до документа задекларовані Данією застереження було враховано. Що стосується участі країни у сфері юстиції та внутрішніх справ, то позиція Данії була чітко і недвозначно визначена у Додатку Д до документа. Відповідно до нього Данія повністю бере участь у співробітництві в сфері юстиції та внутрішніх справ на підставі Розділу VI ДЕС. Цей розділ охоплював питання щодо надання притулку, контролю на зовнішніх кордонах, імміграційної політики, співпраці органів у цивільних, кримінальних справах тощо.

По суті, Данія жодним чином не заперечувала проти своєї участі у сфері юстиції та внутрішніх справ. Радше країні була не до вподоби сама ідея віднесення зазначеної сфери до компетенції Європейського Союзу. Саме ця позиція Данії пізніше відобразилася в Амстердамському та Лісабонському договорах.

Із набуттям чинності Амстердамського договору у 1999 році, коли питання, пов'язані зі сферою юстиції та внутрішніх справ перейшли до компетенції Європейського Союзу, Шенгенським протоколом № 19 було визначено правовий статус Данії.

Відповідно до ст. 3 документа участь країни у вжитті заходів щодо розвитку Шенгенського асхіс, а також реалізація та застосування цих заходів регулюються відповідними положеннями окремого акта. Таким документом є Протокол № 22 «Щодо позиції Данії» (далі – Данський протокол) [6].

Відповідно до ст. 1 документа Данія не бере участі в ухваленні Радою ЄС запропонованих заходів на підставі Розділу V ч. 3 ДФЄС, а саме з питань, пов'язаних зі співробітництвом поліцейських і судових органів. Одностайність членів Ради ЄС, за винятком представника уряду Данії, є необхідною для рішень Ради ЄС. Це означає, що жодне з положень Розділу V ч. 3 ДФЄС, жодний захід, ухвалений відповідно до цього Розділу, жодне положення будь-якої міжнародної угоди, укладеної ЄС відповідно до цього Розділу, та жодне рішення суду Європейського Союзу, що тлумачить будь-яке положення, або будь-який захід чи змінений захід, або захід, що може бути змінений відповідно до цього Розділу, не є обов'язковими і не застосовуються щодо Данії (ст. 2 Данського протоколу) [7]. При цьому зазначені положення, заходи або рішення жодним чином не впливають на повноваження, права та обов'язки Данії; жодні положення, заходи або рішення не впливають на асхіс Союзу і не входять до права ЄС у тому вигляді, в якому вони застосовуються до Данії.

У випадку, коли Рада ЄС за пропозиції або ініціативи ухвалює рішення у сфері Шенгенського асхіс, Данія має вирішити протягом шести місяців, чи імплементуватиме вона ці заходи у своє національне законодавство. Якщо країна вирішує це зробити, то вказані заходи створюють міжнародно-правові зобов'язання між Данією та іншими державами-членами ЄС, щодо яких ці заходи є обов'язковими.

Якщо Данія ухвалює рішення не застосовувати чи не імплементувати заходи Ради ЄС, держави-члени ЄС, щодо яких ці заходи є обов'язковими, і Данія мають вивчити питання про те, які кроки слід зробити (ст. 4). У будь-який час Данія може відповідно до своїх конституційних вимог поінформувати інші держави-члени ЄС про те, що вона більше не бажає повністю або частково виконувати положення цього протоколу. У такому випадку Данія буде застосовувати всі прийняті в рамках Європейського Союзу заходи, які до цього моменту мали силу (ст. 7) [7].

На особливу увагу заслуговує ухвалена разом із Лісабонським договором Декларація 48 «Щодо Протоколу про позицію Данії» [6]. Відповідно до декларації стосовно тих законодавчих актів, які приймаються Радою ЄС самостійно або спільно з Європейським парламентом та які містять положення, що стосуються Данії, а також не стосуються Данії через наявність у них правової основи, до якої застосовується ч. I Данського протоколу,

Данія заявляє, що не буде використовувати право голосу для перешкоджання ухваленню положень, які не застосовуються до неї [8, с. 109].

Гренландія і Фарерські острови, що перебувають під юрисдикцією Данії, не є членами Європейського Союзу і не належать до Шенгенського простору. Фарерські острови разом із Данією, Швецією, Норвегією, Фінляндією та Ісландією входять до Північного паспортного союзу, створеного у 1952 році. В межах Північного паспортного союзу громадяни зазначених вище держав мають право вільно подорожувати і проживати на території будь-якої держави без закордонного паспорту і посвідки на проживання [7].

Якщо говорити про громадян Північного (Скандинавського) паспортного союзу, то вони мають право вільно в'їжджати на Фарерські острови без проходження паспортного контролю, пред'явивши при посадці на літак чи корабель будь-який документ, що посвідчує їх особу, наприклад посвідчення водія. Це право не поширюється на громадян третіх держав, у тому числі й на громадян з інших держав-членів ЄС, які повинні пред'явити паспорт або посвідчення особи.

Навіть звичайні шенгенські короткострокові візи, видані Данією, не дають права на в'їзд до Гренландії або Фарерських островів. Данські консульські установи (або установи інших країн, що представляють інтереси Данії) видають шенгенські візи із проставленими відмітками "G lder for Gr nland" («Дійсна для Гренландії»), "G lder for F rerne" («Дійсна для Фарерських островів») і "G lder for Gr nland og F rerne" («Дійсна для Гренландії та Фарерських островів»).

Данія, держава-член ЄС із 1973 року, підписавши Шенгенську конвенцію у 1996 році та скасувавши прикордонний контроль у 2001 році, користується особливим правовим статусом щодо інших держав Шенгенського простору. Керуючись принципом opt-out, закріпленим у правових актах ЄС, Данія використовує гнучкий підхід щодо своєї участі в реалізації Шенгенського асхіс і правових заходах, що сприятимуть її розвитку у подальшому.

Згідно з правовими актами ЄС держава володіє особливою позицією, яка дозволяє їй не брати участь у Шенгенському асхіс в обсязі більшому, ніж існував на дату підписання Амстердамських договорів. При цьому країна після ухвалення Радою ЄС та Європейським парламентом норм і правових заходів Шенгенського асхіс, пов'язаних з імміграційною політикою, наданням притулку, співробітництвом судових і поліцейських органів, зобов'язана повідомити протягом 6 місяців про свій намір щодо їх імплементации в національне законодавство. Зазначені наміри реалізуються через надсилання відповідного повідомлення Раді ЄС [4, с. 103].

Ісландія та Норвегія, не будучи членами Європейського Союзу, застосовують у своїх правопорядках Шенгенське *acquis*. 19 грудня 1996 року Ісландія і Норвегія разом із Фінляндією, Швецією, Данією підписали Шенгенську конвенцію 1990 року, а 25 березня 2001 року країни скасували прикордонний контроль і перевірки на зовнішніх кордонах.

Уперше ідея щодо залучення двох країн до Шенгенського простору знайшла відображення у ст. 6 Шенгенського протоколу, де зазначено, що Республіка Ісландія та Королівство Норвегія залучаються до реалізації Шенгенського *acquis* і його подальшого розвитку [9]. Зважаючи на те, що обидві країни не є членами Європейського Союзу, потрібно було застосувати особливий правовий механізм щодо залучення цих країн до Шенгенського простору. Відповідний механізм був передбачений Шенгенським протоколом (ст. 6). Згідно з документом Рада ЄС повинна укласти угоду з Ісландією та Норвегією, діючи одноставним рішенням всіх своїх членів, перелічених у ст. 1 Шенгенського протоколу. Така угода мала містити положення про внесок Ісландії та Норвегії до будь-яких фінансових наслідків, що є результатом реалізації Шенгенського протоколу.

Для реалізації цієї угоди документ передбачає створення та функціонування відповідного організаційно-правового механізму. Відповідно до ст. 3 документа створено Спільні комітети, які складаються з представників урядів Ісландії та Норвегії, членів Ради ЄС та Комісії ЄС. Свої правила процедури Спільні комітети приймають на основі консенсусу. Спільні комітети виступають форумами для обговорення сторонами питань, пов'язаних із імплементацією Шенгенського *acquis* та їх подальшим розвитком.

Важливими положеннями з точки зору відстоювання інтересів участі Ісландії та Норвегії в Шенгенському *acquis* є положення, передбачені ст. 4 Шенгенського протоколу. Відповідно до цієї статті представники Ісландії та Норвегії мають можливість обговорити проблеми, які виникають стосовно певного документа чи правового заходу Шенгенського *acquis* при їх імплементації та застосуванні у своєму національному законодавстві [9].

Крім того, представникам обох держав надається право на висловлення власних пропозицій і зауважень стосовно всіх питань, охоплених Шенгенським *acquis*. Іншими словами, представники Ісландії та Норвегії повністю беруть участь в обговоренні всіх питань, пов'язаних із актами та правовими заходами Шенгенського *acquis* та їх подальшим розвитком. Однак участі в голосуванні стосовно ухвалення Шенгенського *acquis* Ісландія і Норвегія не беруть. Водночас всі ухвалені інститутами ЄС законодавчі акти або заходи Шенгенського *acquis* є обов'язковими для обох країн.

Рада ЄС зобов'язується лише повідомити уряди країн стосовно процедури їх ухвалення.

Ісландія і Норвегія мають право самостійно вирішувати питання щодо імплементації та застосування цих норм і заходів у своїх національних правових системах. Відповідні рішення надсилаються Раді ЄС протягом 30 днів із дати ухвалення відповідних актів або заходів. Тобто, у відносинах з Ісландією і Норвегією, що стосуються реалізації норм і правових заходів Шенгенського *acquis*, Рада ЄС застосувала особливий правовий механізм.

Зокрема, вона уклала дві окремі міжнародні угоди: а) міжнародну угоду між Радою ЄС та Ісландією і Норвегією; б) міжнародну угоду між Радою ЄС та Ісландією і Норвегією щодо їх взаємовідносин із Великобританією і Північною Ірландією. При ухваленні таких міжнародних документів застосовується однакова процедура прийняття угод – за допомогою рішення Ради ЄС, ухваленого з огляду на одностайність держав Шенгенського простору та представника уряду зацікавленої держави. Що стосується інших держав-нечленів Європейського Союзу (Швейцарії та Ліхтенштейну), то країни стали учасниками Шенгенського простору у 2008 та 2011 роках.

Угоду між Європейським Союзом і Швейцарською Конфедерацією щодо приєднання Швейцарської Конфедерації до імплементації, застосування та розвитку Шенгенського *acquis* було підписано 27 лютого 2008 року. Угоду про приєднання Ліхтенштейну до Шенгенської конвенції 1990 року було підписано ще у 2008 році, однак скасування прикордонного контролю відкладалося через заперечення з боку Німеччини та Швеції.

Уряди цих країн стверджували, що Ліхтенштейн не досить активно бореться із проблемою, пов'язаною з ухиленням від сплати податків. Приєднання Ліхтенштейну до Шенгенського простору стало можливим лише після 13 грудня 2011 року, коли Рада ЄС ухвалила рішення про готовність країни повністю виконувати Шенгенське *acquis*. З 19 грудня 2011 року Ліхтенштейн приєднався до інших держав Шенгенського простору, скасувавши на своїх кордонах низку перевірок і контроль [10].

Незважаючи на те, що Швейцарія, Ліхтенштейн, Ісландія і Норвегія не є державами-членами ЄС, країни на основі укладених із ЄС угод про асоціацію є асоційованими учасниками Шенгенського простору і співпрацюють з іншими 22 учасниками в усіх сферах Шенгенського *acquis*. Такі європейські карликові держави, як Сан-Марино, Монако і Ватикан, скасували будь-які перевірки та прикордонний контроль на своїх зовнішніх кордонах. Громадяни цих країн вільно перетинають кордони всіх держав Шенгенського простору.

Особливий правовий статус у відносинах із державами Шенгенського простору мають Болгарія, Румунія, Кіпр і Хорватія. Країни хоча і є члена-

ми Європейського Союзу і на них поширюються положення простору свободи, безпеки та юстиції, однак поки що вони не входять до Шенгенського простору.

Бажання Болгарії та Румунії приєднатися до Шенгенського простору було підтримане Європейським парламентом у червні 2011 року, однак у вересні цього ж року було відхилене Радою ЄС. Приводом були скарги урядів Нідерландів і Фінляндії щодо незадовільної діяльності урядів Болгарії та Румунії стосовно протидії корупції та боротьби із організованою злочинністю. Також висловлювалося занепокоєння щодо потенційного збільшення обсягів нелегальних мігрантів із Туреччини через території Болгарії та Румунії до країн Європи, тому ці країни і досі не можуть приєднатися до Шенгенського простору. Щодо Кіпру, то вважають, що країна увійде до Шенгенського простору у 2017 році.

Вступ 1 липня 2013 року до Європейського Союзу Хорватії, яка стала другою після Словенії колишньою югославською республікою, засвідчило ту обставину, що Хорватія цілковито поділяє демократичні засади та цінності Союзу. Раніше планувалося, що до кінця 2015 року Хорватія ввійде до Шенгенського простору. Однак ситуація кардинально змінилася у зв'язку з юридичним спором, який виник відразу після вступу країни до ЄС. Ще до 1 липня 2013 року Хорватія внесла зміни до національного законодавства таким чином, щоб європейський ордер на арешт не поширювався на громадян Хорватії, які скоїли злочини до 2002 року.

Така заборона потенційно захищає учасників Хорватської війни 1991-1995 років від переслідування за воєнні злочини на території Європейського Союзу. Юридична невідповідність виникла тоді, коли Брюссель вимагав від уряду Хорватії екстрадиції до Німеччини колишнього розвідника Іосіфа Перковича, обвинуваченого в убивстві. Спікер Комісара ЄС з питань юстиції Вівіан Редінг заявила, що порушення закону суперечить основним принципам європейського правосуддя та співпраці. Факт внесення змін до законодавства напередодні вступу до Євросоюзу в Європейській Комісії назвали «серйозним порушенням європейського законодавства». Тому питання про входження Хорватії до Шенгенського простору залишається відкритим.

Окрім Кіпру, Болгарії, Румунії та Хорватії, є певні території всередині держав-членів ЄС, які також не належать до Шенгенського простору. Це Французька Гвіана, Гваделупа, Мартиніка, Реюньйон, Майотта, Сен-Бартельмі і Сен-Мартен.

Отже, щоб стати державами Шенгенського простору, не досить лише отримати членство у Європейському Союзі або підписати відповідну

угоду про приєднання до Шенгенської конвенції 1990 року. Однією з необхідних умов приєднання третіх країн до Шенгенського простору насамперед є їх здатність і спроможність належним чином застосовувати всі акти та правові заходи, які складають Шенгенське *acquis*.

Література

1. Protocol integrating the Schengen *acquis* into the framework of the European Union. *Official Journal*. С. 340. 10/11/1997. Р. 0001–0144. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_1997.340.01.0001.01.ENG (дата звернення: 02.09.2020).
2. Council Decision of 28 February 2002 concerning Ireland's request to take part in some of the provisions of the Schengen *acquis*. *Official Journal of the European communities*. L. 064. 07/03/2002. Р. 0020–0023. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2002:064:TOC> (дата звернення: 02.09.2020).
3. Protocol № 21 on the position of the United Kingdom and Ireland in respect of the area of freedom, security and justice, Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Protocols – Annexes – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007, 30.3.2010. *Official Journal of the European Union*. С. 83/295. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012E/TXT> (дата звернення: 02.09.2020).
4. Мушак Н. Правові засади функціонування Шенгенського простору : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 442 с.
5. European Council Decision of the Heads of State and Government, meeting within the European Council, concerning certain problems raised by Denmark on the Treaty on European Union 12 December 1992. *Official Journal of the European Union*. С. 348/1. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/edinburgh/b1_en.pdf (дата звернення: 02.09.2020).
6. Declaration concerning the Protocol on the position of Denmark. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 02.09.2020).
7. Protocol on the Position of Denmark. URL: <http://www.lisbon-treaty.org/wcm/the-lisbon-treaty/protocols-annexed-to-the-treaties/851-protocol-on-the-position-of-denmark-851.html> (дата звернення: 02.09.2020).
8. Мушак Н.Б. Свобода пересування осіб як одне із фундаментальних прав громадян Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. № 116. С. 105–114.
9. Protocol integrating the Schengen *acquis* into the framework of the European Union. *Official Journal*. С. 340. 10/11/1997. Р. 0001–0144. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_1997.340.01.0001.01.ENG (дата звернення: 02.09.2020).
10. Council Decision of 1 December 2000 on the application of the Schengen *acquis* in Denmark, Finland and Sweden, and in Iceland and Norway (2000/777/EC). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000D0777> (дата звернення: 02.09.2020).